

IN UTRECHT WORDEN WEER PIJPEN GEMAAKT

door Piet Smiesing

Inleiding

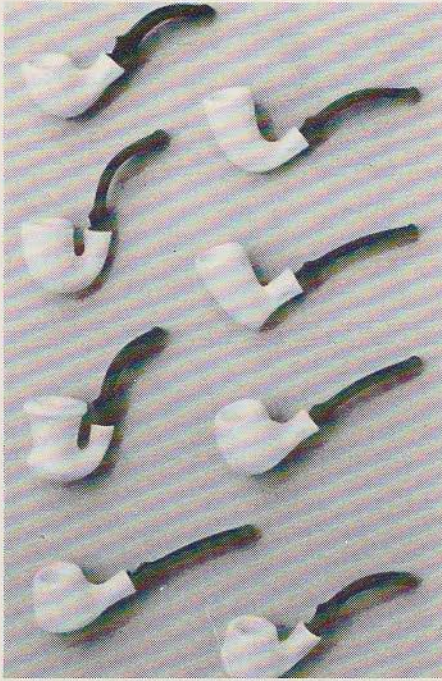
Na ruim 170 jaar worden er in Utrecht weer tabakspijpen uit witbakkende klei gemaakt. De 331 jaar oude Faience en Tegelfabriek WESTRAVEN nam enige jaren geleden de pijpenproduktie over van de Goudse aardewerk- en pijpenfabriek ZENITH.

Nog in 1974 meldden de kranten het trotse 225-jarige jubileum van dit Goudse bedrijf. Toen werkten er nog 80 werknemers aan de produktie, die voor 90% uit aardewerk bestond. De rest van de omzet werd ingenomen door de Goudse 'stenen' pijp, waarmee Pieter van der Want in 1749 het bedrijf begon. Ter gelegenheid van deze feestelijke gebeurtenis maakte de pijpenmaker Steven van Loon een fraaie 'handgekaste' jubileumspijp van 17e-eeuws model, met op de steel de tekst: 1749 ZENITH-GOUDA 1974.

Op 17 augustus 1980 legde een felle uitslaande brand echter de bovenverdieping van de fabriek in de as. Hierbij ging o.a. de hele voorraad tabakspotten met het merk 'AMPHORA' verloren. De brand deed blijkbaar de pijpenproduktie stagneren, want in 1981 bracht de firma een serie korte pijpjes op de markt die ze betrok van de fabriek JOHN POLLOCK & CO uit Manchester. Deze pijpjes, keurig voorzien van de wikkel van de fa. Zenith, onderscheiden zich vooral door het glanzende mondstuk. Deze behandeling van de mondstukken tegen het vastplakken van de lippen, werd in de eigen fabriek niet toegepast.

Waarschijnlijk is het bedrijf de gevolgen van de brand niet meer te boven gekomen. In de zomer van 1984 stopte de produktie en werd het faillissement aangevraagd. Op 14 oktober 1984 kondigde het dagblad 'De Telegraaf' aan, dat Aart van der Want, zoon van Otto en neef van Dirk van der Want, het maken van pijpen onder de naam ZENITH zal voortzetten. In Waddinxveen startte hij de produktie van 'de keramische pijp', een gegoten dubbelwandige kop met een koelruimte. Hij bracht bovendien een gegoten versie van de 'lakpunt' op de markt. In Zenith-does met fraaie opdruk vond de pijp haar weg naar souvenirwinkel en studentensoos.

In september 1985 liet een andere neef, Adrianus genaamd, zich bij de Kamer van Koophandel onder de firmanaam GOUDA TOBACCO PIPES inschrijven als fabrikant van stenen pijpen. Met zijn GTP-pijp, een pijp met een gegoten dubbelwandige kop gehuld in gitzwarte glazuur, hoopte hij de echte pijprokers te bereiken. Met de vestiging van zijn bedrijfje in de Goudse Vissteeg bracht hij het pijpenmakersgeslacht Van der Want (de achtste

Afb. 1

ab
cd

Afb. 1

ef
gh

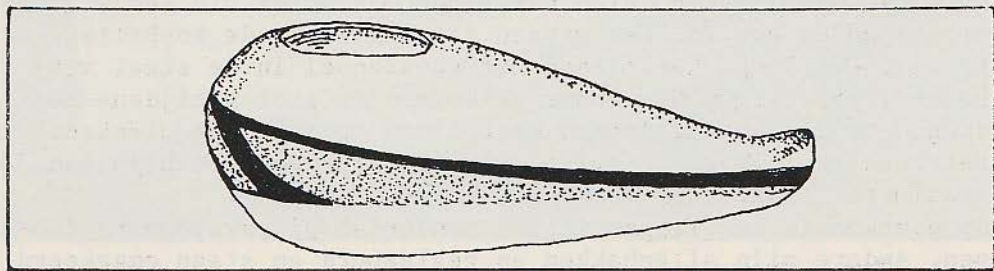
generatie) weer terug in Gouda.

Zijn neef, die de naam en de rechten van de Zenith uit het faillissement had opgekocht, gaf later de pijp aan Maarten en vertrok naar Amerika. De beroemde Delftse aardewerkfabriek DE PORCELEIJNE FLES, die in 1962 WESTRAVEN al had overgenomen, werd eigenaar van de rechten en de naam van de pijpenfabriek ZENITH. De produktie van pijpen werd ondergebracht in het oude Utrechtse bedrijf WESTRAVEN, nu gevestigd in Overvecht, enkele kilometers van Lauwerecht waar eens de Utrechtse pijpenindustrie bloeide. Met de overname van de twee ervaren pijpenmakers van Zenith verzekerde het bedrijf zich van de nodige vakkennis voor de pijpenproduktie.

Het assortiment

Het assortiment wordt in een twee pagina's tellende catalogus gepresenteerd (Afb. 1). Deze toont maar liefst 55 verschillende gekleurde afbeeldingen van pijpen. Het type *Old Mokum* is in 8 modellen verkrijgbaar, terwijl *Facet* in 6 modellen leverbaar is. Ook de typen *Delftsblauw*, *Holland*, de *Magic*-serie, *Lady's pipes*, *New-Wanta* en de *Mystery-pipes* zijn in meer dan een model verkrijgbaar. Bovendien worden afzonderlijke modellen in verschillende uitvoeringen uitgebracht, waarvan *Fitness*, *Sherlock* en *Manhattan* enige voorbeelden zijn.

De modellen *Calabash*, *Octo* en *Kabul* van de serie *Mystery-pipes* zijn in wit glazuur uitgevoerd waaronder fraaie doorrokersplaatjes schuilgaan zoals: *Sherlock Holmes*, *Dracula* en de *Vliegende Hollander*. Hieruit blijkt dat ook dubbelwandige pijpen doorgerookt kunnen worden. De 'maatpijp', de 'lakpunt', het 'shagpijpje' en een doorroker zijn enkelwandige pijpen, waarvan de eerste drie ongeglazuurd geleverd worden. Alle andere in de catalogus afgebeelde pijpen zijn dubbelwandig. De 'lakpunt' is een lange, uit één stuk gegoten pijp met een lengte van 42 cm. Een bijzondere variant, die niet in de catalogus staat vermeld, is een geglazuurde lakpunt met delftsblauwe motieven. Er is keus uit vier verschillende uitvoerin-

Afb. 2

gen: drie met molenlandschappen en een landschap met een vuurtoren. Alle versies hebben op de helft van de steel een bloemmotief met de naam ZENITH. De ongeglazuurde lakpunt heeft de bekende wikkel met de firmanaam rond de steel.

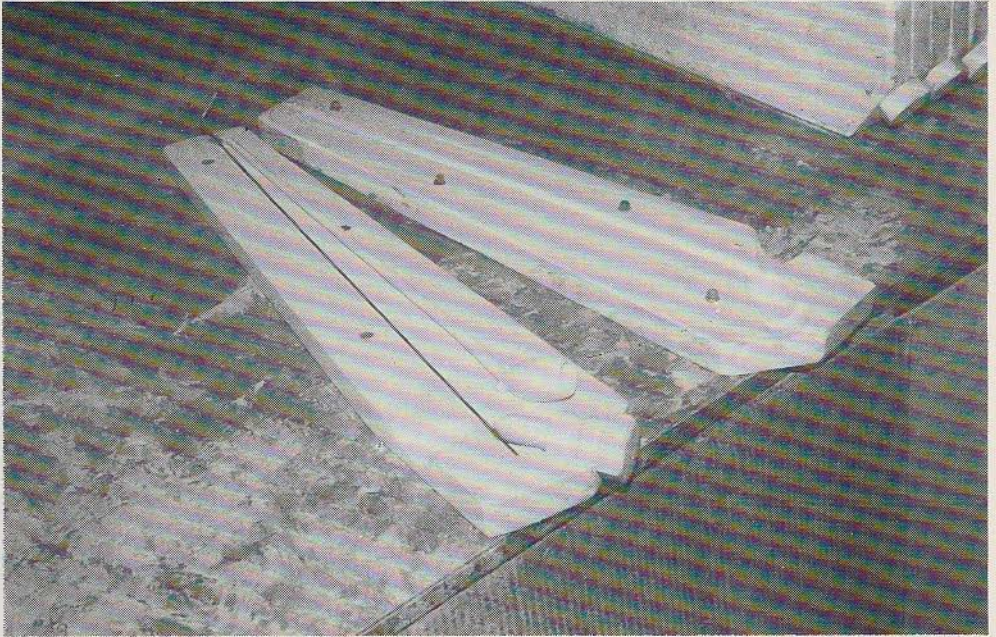
Aan het assortiment is een uit één stuk vervaardigd pijpje toegevoegd, *Piccolo* genaamd (Afb. 2). Het is een klein schuitvormig dubbelwandig model met een 'ingebouwde' kopholte. Als versiering is over de gehele lengte een brede zwartgrijze bies aangebracht.

Het fabricageproces

Op 12 januari jl., bijna twintig jaar na mijn bezoek aan de pijpenfabriek in Gouda, bezocht ik opnieuw de pijpenafdeling van de fa. ZENITH, maar nu op enkele steenworpen afstand van mijn huis in Utrecht. In een gezellige rondleiding maakte ik kennis met alle facetten van de huidige pijpenfabricage. Hoewel het maken van pijpen niet meer op de traditionele manier gebeurt, is de produktie van gegoten pijpen toch puur handwerk. In houten stellingen liggen honderden gipsen mallen voor het gieten van de diverse modellen keurig opgestapeld. Het fabricageproces, waaraan al enige voortreffelijke artikelen zijn gewijd (zie literatuurlijst), is eenvoudig. De klei wordt met water, waterglas en soda vermengd tot een gietbare massa. Via een dikke slang wordt de bruin-grijze vloeibare klei - onder druk - uit een grote container naar de werktafel met mallen gevoerd. Aan het uiteinde van de slang bevindt zich een mondstuk met een handel, waarmee de juiste hoeveelheid gedoseerd kan worden. De mallen waarvan de twee vormhelften met door elastiek bijeen worden gehouden, worden door de opening bovenin gevuld. Als het gips voldoende water uit de klei heeft geabsorbeerd en de wand van de pijpekop is gevormd, wordt de overvloedige klei uit de mal gegoten. Nadat de pijpekoppen voorzichtig zijn gelost, worden de naden met een sponsje glad gestreken.

Het gieten van de lange, rechte maatpijp mag een wonder worden genoemd. De uit twee delen bestaande mal wordt via een wigvormige opening gevuld. Een gipsen stopper vormt de kopholte, terwijl een lange koperdraad het rookkanaal in de steel vrij houdt (Afb. 3). Om het kromtrekken van de stelen tijdens het drogen te voorkomen, drogen maatpijpen op speciale planken. Het resultaat is een stevige, uit één stuk gegoten pijp van 58 centimeter lang!

Op planken in stellingen liggen honderden pijpekoppen te drogen. Andere zijn al gebakken en geglazuurd en staan omgekeerd op steuntjes van klei, de zg. 'mannetjes'. Oude houten bakken,

Afb. 3

Afb. 4

Afb. 5

Afb. 6

voorzien van een gebogen zinken plaat met smalle gootjes, zorgen ervoor dat de 'lakpunt' tijdens het drogen een gebogen steel krijgt (Afb. 4). Na 24 uur zijn de pijpen droog en kunnen gebakken worden.

De pijpen worden bij een temperatuur van 1080°C gebakken en geglaazuurd. Op afb. 5 is te zien, dat de elektrische oven zowel rauwe als geglaazuurde pijpen bevat. Het glazuren gebeurt dus bij dezelfde temperatuur als het bakken! Wanneer op het laagje glazuur met een transfer versieringen worden aangebracht, gaat de pijp nog een keer de oven in.

Het aanbrengen van het glazuur gaat overigens vrij primitief. De pijpekop wordt op een staafje geschoven en boven de emmer met glazuur gehouden. Dan wordt de kop met een opscheplepel voor soep met glazuur overgoten. Het overtollige glazuur vloeit weer terug in de emmer en de kop wordt omgekeerd op een 'mannelij' gezet. Het glazuur wordt niet in het bedrijf zelf gemaakt, maar komt van het moederbedrijf DE PORCELEYNE FLES.

In houten stellingen liggen honderden bruine, met gemonteerde pijpen gevulde dozen op verzending te wachten (Afb. 6). De opdruk ZENITH A^o 1794 wijst de klant op de eeuwenlange ervaring van het bedrijf. Op een tafel achter in de pijpenmakerij staat een pijpenstandaard met handgekaste lakpunten. Deze pijpen zijn nog een erfenis uit Gouda en werden gemaakt door Steven van Loon. De gegoten lakpunt kan de vergelijking met glans doorstaan. De gracieuze gegoten lakpunt wordt net als zijn voorganger in de bekende langwerpige witte doos verpakt. De opdruk op de doos is nagenoeg ongewijzigd gebleven: alleen de naam P.J. van der Want Azn. is verdwenen. De toevoeging Westraven/Zenith in Utrecht toont aan, dat de pijpenmakerij in Utrecht weer leeft!

Literatuur

- Goudse Courant, 06-04-1974, *Oudste pijpenfabriek ter wereld heeft jongste pijpenmaker.*
- Utrechts Nieuwsblad, 06-04-1974, *In Gouda worden nog steeds pijpen met de hand gemaakt.*
- D.E.Melange, nr. 11, 20-11-1980, *Amphora pronkstuk.*
- PKN, IV nr. 14, sept. 1981, p. 25, mededelingen
- De Telegraaf, 24-10-1984, *Oudste pijpenfabriek ter wereld nieuw leven ingeblazen.*
- De Volkskrant, 28-06-1986, *Even voor de spiegel een pijpje passen.*
- N.R.C./Handelsblad, 06-09-1986, *De achtste generatie Van*

der Want probeert het eens op een andere manier. Stenen Goudse pijp in een nieuw jasje.

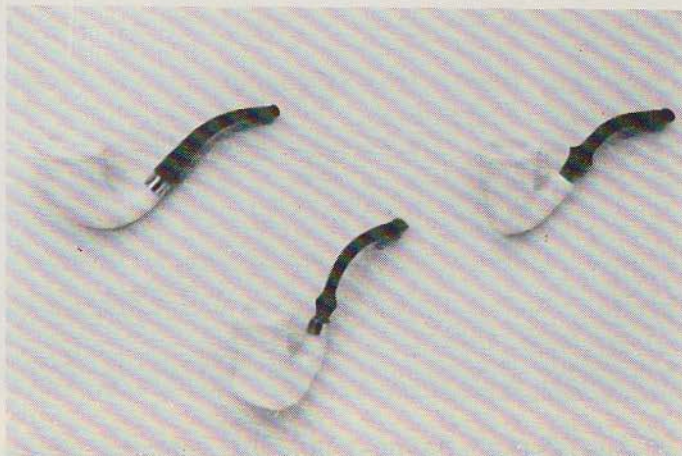
- Algemeen Dagblad, 25-08-1988, *Nieuw leven voor de oude Goudse pijp.*
- Utrechts Nieuwsblad, 01-12-1992, *Tegelaars Westraven werken nog met penseel en houtskool.*

Artikelen over gegoten pijpen:

- P. Terstraeten, Nieuwsblad voor de pijproker, sept. 1969, *De man en zijn pijp VIII: Het geheim van de doorroker.*
- F.F.Kompier, Monografie over pijpen nr. 5, *Doorrokers*. Uitgave ICON 1976.
- D.H. Duco, Jaarverslag pijpenkamer ICON 1977, p.11-32.
- F. Tymstra, PKN IX, nr. 33, 1986, p. 12-23: *Bordollopippen uit GrinStadt.*
- F. Tymstra, PKN XIV, nr. 56, 1992, p.374-383: *De dubbelwandig gegoten pijp.*

Noot bij afbeelding 1:

- a *Old Mokum*
- b *Facet*
- c *Delfts blauw, Holland en Kerstpijp (elk jaar ander beeld)*
- d *Magic*
- e *Fitness, Calabash en Lights*
- f *Saxofone, Amsterdam, Manhattan, Doorrokers*
- g *Lady's pipes*
- h *Gouda classic en New-Wanta*
- i *Mystery-pipes: Calabash(Sherlock Holmes), Kabul(Vliegende Hollander), Octo(Dracula).*

Afb. 1 i